

Οι επαγγελματικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών. Ορισμένες επισημάνσεις

Αλεξανδρόπουλος Γεώργιος*

Περίληψη

Η ανάλυση του συνδικαλιστικού τοπίου της Ελλάδας είναι μια εξαιρετικά δύσκολη και επίπονη προσπάθεια. Μέρος του προαναφερόμενου συνόλου αποτελεί ο χώρος της εκπαίδευσης, στον οποίο πραγματοποιήθηκαν σημαντικές αλλαγές τις τελευταίες δεκαετίες. Οι εκπαιδευτικοί ως επαγγελματική ομάδα παρουσιάζουν ιδιομορφίες όπως τον μεγάλο αριθμό εργαζομένων, τη μονιμότητα εργασίας, το υψηλό επίπεδο σπουδών, τη μικρή επαγγελματική αυτονομία, την κατάτμηση του συνόλου των μελών, καθώς και τη μεγάλη αναλογία γυναικών. Ζητούμενο είναι εάν και σε ποιο βαθμό οι προαναφερόμενες ιδιαιτερότητες καθορίζουν τις μορφές συλλογικής δράσης που υιοθετούν, αλλά κι αν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στις τελευταίες. Επίσης, κατά πόσο αυτές συνιστούν συγκροτημένη στρατηγική, με σκοπό να επηρεάσουν το κράτος και τις αποφάσεις του, ή απλά αποτελούν ένα σύνολο επιμεριστικών διεκδικήσεων.

Λέξεις-κλειδιά: εκπαίδευση, συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών, συλλογική δράση

---

* Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Πατρών, μέλος ΣΕΠ στο Ελληνικό Άνοιχτο Πανεπιστήμιο.

1. Εισαγωγή

Το επάγγελμα του εκπαιδευτικού υπόκειται σε ραγδαίες αλλαγές στα πλαίσια ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου (Verges & Altinyelken, 2013). Χαρακτηριστικά όπως η περιστολή του δημόσιου σχολείου, ο «έλεγχος ποιότητας», ο επανασχεδιασμός της εκπαίδευσης, προκειμένου να ανταποκριθεί σε μια ευέλικτη και ανταγωνιστική αγορά εργασίας, κάνουν την εμφάνισή τους (Stevenson, 2007; Compton & Weiner, 2008, pp. 3-5). Οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως επαγγελματίες, με αυξημένη εκπαίδευση, παρά ως εργάτες. Σε αρκετές έρευνες παρουσιάζονται: α) ως παθητικά μέλη ενός ευρύτερου, καταπιεστικού συστήματος, β) να είναι (οι) θεράποντες ενός ιεραρχικού μηχανισμού, που ενισχύει και αναπαράγει τις αξίες της μεσαίας ή της κυρίαρχης τάξης σε βάρος των μαθητών της εργατικής τάξης και των οικογενειών τους (Murphey, 2008, pp. 75-76).

Σχετική έρευνα του Education International Research Institute (2017) αναφέρει ως χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού επαγγέλματος τα ακόλουθα: Α) Την *εντατικοποίηση της εργασίας*, έναν αγώνα δρόμου για την κορυφή. Ταυτόχρονα, παρατηρείται ένας αντίστροφος αγώνας δρόμου προς τα κάτω, όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών και την εργασιακή τους ικανοποίηση. Β) Την *αποεπαγγελματικοποίηση*. Δηλαδή προσπάθεια ελέγχου κάθε πλευράς της μαθησιακής διαδικασίας, με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί ως επαγγελματίες και ειδικοί να απορρίπτονται (π.χ., *“teach to test” pedagogies*). Γ) Την *ιδιωτικότητα / εξατομίκευση*. Την εμφάνιση μεταξύ εκπαιδευτικού συστήματος και κοινωνικού συγκείμενου ή εντός του εκπαιδευτικού συστήματος των ονομαζόμενων «ημιαγορών». Συνθηκών, δηλαδή που υπακούουν περισσότερο στη λογική της οικονομίας της αγοράς, παρά σε αυτή ενός δημόσιου αγαθού. Έτσι, αντί να περιορίζουν, επαυξάνουν τις δομικές ανισότητες της κοινωνίας (Καμαριανός, κ. ά., 2019). Δ) *Άμβλυση των δημοκρατικών και εργασιακών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών*. Χαρακτηριστική περίπτωση ο φθίνων ρόλος των συνδικάτων των

εκπαιδευτικών σε κάθε είδους επιτροπές διαμόρφωσης και διαβούλευσης σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική. Ε) *Ριζικές αλλαγές στην ίδια τη φύση του συνδικαλισμού*. Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες εντοπίζουν στην κοινωνία των πολιτών μία κάμψη ή μία διευρυνόμενη αποστροφή αναφορικά με τη συμμετοχή σε ένα συνδικάτο ή ένα πολιτικό κόμμα. Στη θέση των τελευταίων αναπτύσσονται διάφοροι κοινωνικοί χώροι που μοιάζουν με χαλαρά ή ρευστά θεματικά δίκτυα (ως συνέχεια, σε εξάρτηση ή και μέσω των κοινωνικών δικτύων), τα οποία απέχουν πολύ από τη μορφή του παραδοσιακού ακτιβισμού σε κάποιο συνδικάτο (Castells, 2015).

Μάλιστα, οι συντάκτες της προαναφερόμενης μελέτης θεωρούν ότι τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά συνδέονται μεταξύ τους και αλληλοενισχύονται (Bascia & Stevenson, 2017, p. 5).

Από την άλλη, η Bascia (2008, pp. 99-103,106) θεωρεί ότι για τη συγκεκριμένη ομάδα εργαζομένων είναι κρίσιμης σημασίας οι ακόλουθες παράμετροι: α) η επαγγελματική στήριξη που λαμβάνουν, β) η οικονομική επάρκεια, γ) η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων (στον χώρο εργασίας τους), δ) η επαγγελματική ανάπτυξη και οι ευκαιρίες εκπαίδευσης και ε) η άρθρωση και προαγωγή (μιας) θετικής επαγγελματικής ταυτότητας. Οι δάσκαλοι φαίνεται να είναι επιφυλακτικοί προς οποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή ή μεταρρύθμιση, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη της αυτές τις ανάγκες (Ο.π., pp. 895-915).

Έχοντας υπόψη μας τα παραπάνω, επιδιώκουμε να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε ορισμένα χαρακτηριστικά των οργανώσεων των Ελλήνων εκπαιδευτικών στα τέλη του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, αφού αναφερθούμε στην «εικόνα» του συνδικαλισμού των εκπαιδευτικών κατά τις τελευταίες δεκαετίες, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τα στοιχεία εκείνα που τον διαφοροποιούν σε σχέση με το προηγούμενο χρονικό διάστημα, και ταυτόχρονα αποτελούν ενδείξεις για το μέλλον.

2. Η ιδιαιτερότητα του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού

Οι έρευνες που αφορούν τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών αποτελούν σημαντικό μέρος της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίαςⁱ. Το ενδιαφέρον γι' αυτές, όσον αφορά τον ελληνικό χώρο, αναπτύσσεται κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώναⁱⁱ. Οποιαδήποτε απόπειρα ερμηνείας και κατανόησης του συνδικαλιστικού λόγου και της δράσης τους θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου πεδίου, καθώς επίσης και τη θέση της μελετώμενης ομάδας μέσα στα πλαίσια των μισθωτών (Μαυρογορδάτος, 2002, σσ. 74-80). Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Tilly (όπ. αναφ. στο Σεφεριάδης, 2017, σ. 18), η οντολογία των κοινωνικών κινημάτων δεν είναι ουσιολογική, αλλά σχεσιακή. Οι κινηματικές διεκδικήσεις αφορούν συλλογικές ταυτότητες κι έχουν υπόσταση, είναι συνυφασμένες με πολιτικές διαδικασίες όπως ο εκδημοκρατισμός, η πολιτισμική γεφύρωση, καθώς και τη γενικευμένη πύκνωση της επικοινωνίας στις ανθρώπινες κοινωνίες. Ταυτόχρονα, η δράση ενός συνδικάτου ενδέχεται να προκαλέσει αλλαγές στο συγκεκριμένο πολιτισμικό πεδίο, αλλά και να οδηγήσει σε νέες αφηγήσεις στο μικρο-επίπεδο των ατόμων / μελών του (Σεφεριάδης, 2017, σ. 34).

Η ιστορική πορεία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος συνολικά μπορεί να βοηθήσει στη βαθύτερη κατανόηση αρκετών από τα προαναφερόμενα ζητήματα. Αχίλλειος πτέρνα του θεωρείται η κατά καιρούς αδυναμία αυτόνομης συνδικαλιστικής παρέμβασης στις κοινωνικές εξελίξεις (Ιωάννου, 1996, σσ. 138-139). Μελετητές όπως ο Κ. Βεργόπουλος (1985) υποστηρίζουν πως αιτία του εξαρτημένου ρόλου των συνδικαλιστικών οργανώσεων είναι η δύσμορφη κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε η Ελλάδα εδώ και πολλές δεκαετίες. Υπό μία διαφορετική οπτική, η ταυτότητα της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης (Hyman, όπ. αναφ. στο Μπιθουμήτρης & Κωτσονόπουλος, 2018) διαμορφώνεται με βάση τρεις διαστάσεις: α) την οικονομική, β) την κοινωνική - δικαιωματική και γ) την ταξική - πολιτική. Η πρώτη διάσταση είναι συνυφασμένη με την αγορά εργασίας και εμπεριέχει την έννοια της οικονομικής σχέσης μεταξύ εργοδοτών - μισθωτής εργασίας. Η δεύτερη συνδέει τα συνδικάτα με τη διαδικασία κοινωνικής

ενσωμάτωσης, αφού για τον προαναφερόμενο συγγραφέα λειτουργούν ως φορείς κοινωνικής αλλαγής, καθιστώντας τα ίδια μέρος της κοινωνίας με την οποία συνυπάρχουν. Η τρίτη διάσταση προσδίδει ιδεολογικό και πολιτικό χαρακτήρα στα συνδικάτα, αφού συχνά διακρίνεται μια ανταγωνιστική σχέση μεταξύ κεφαλαίου και οργανωμένης εργασίας, καθιστώντας τα φορείς μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης. Με βάση την παραπάνω διάκριση κάθε συνδικάτο προσανατολίζει τις πρακτικές του, τις διεκδικήσεις του, τα αιτήματα και τις συμμαχίες στον χώρο της οικονομίας, της κοινωνίας και της πολιτικής. Παράλληλα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας *τη δομή των πολιτικών ευκαιριών* σε κάθε ιστορική περίοδο, δηλαδή τις ευκαιρίες που αφορούν πρωτίστως την προσβασιμότητα του πολιτικού συστήματος (Kriesi, 2004).

Από την άλλη πλευρά, ανακύπτουν δύσκολα ερωτήματα όπως: Ποια αποτελέσματα έχει η δράση των συνδικάτων; Πώς και πόσο άλλαξαν το τοπίο της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας; Δεν είναι υπερβολικό αν υποστηρίξει κανείς πως ό,τι σήμερα θεωρείται θεσμικά παγιωμένος διακανονισμός έχει τις ρίζες του σε συλλογικές δράσεις που αρχικά υπήρξαν «εξωθερμικά» συγκρουσιακές (Σεφεριάδης, 2017, σ. 30).

Όσον αφορά την Ελλάδα, ο συνδυασμός με πελατειακές λογικές (που ευδοκίμησαν στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος) γίνεται εύκολα αντιληπτός από το πόσο ασύμμετρα αναπτύχθηκε η ανθρωπογεωγραφία των συνδικάτων (Μπιθυμήτρης & Κωτσονόπουλος, 2018, σ. 110). Τα χαρακτηριστικά αυτά διαπερνούν και τις οργανώσεις των εκπαιδευτικών. Έτσι, από τη μια έχουμε τη μείωση του παραδοσιακού δυναμικού των συνδικάτων, των εργατών, τις εσωτερικές τους διαιρέσεις και την αντίστοιχη αύξηση του εξαιρετικά ανομοιογενούς στρώματος των υπαλλήλων, που διαφοροποιεί και τη σύνθεση των μελών των συγκεκριμένων οργανώσεων (π.χ., διαίρεση σε τριτοβάθμιο επίπεδο σε Γ.Σ.Ε.Ε. και Α.Δ.Ε.Δ.Υ.). Από την άλλη, τη διαφοροποιημένη ιδιοποίηση των κοινωνικών παροχών του κράτους πρόνοια(ς), ανάλογα με τη διαπραγματευτική δύναμη και τις προσβάσεις στους κρατικούς μηχανισμούς επιμέρους ομάδων, την επιδοματική πολιτική και τις προκαλούμενες από αυτή ενδοκλαδικές αντιθέσεις (Λιάσκος, 1992, σσ. 131-133).

Επιπρόσθετα, ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι οργανωτικοί φορείς των εκπαιδευτικών τον εαυτό τους και το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί έναν από τους παράγοντες που προσδιορίζουν τη μορφή που θα πάρουν οι διεκδικήσεις τους. Μέσα από τα κείμενα και τη δράση αυτών των ομάδων προβάλλεται μια συγκεκριμένη (αυτο)εικόνα για τον εκπαιδευτικό, η οποία τροφοδοτεί και τις σχετικές αντιλήψεις για τους τρόπους εκπροσώπησης κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας. Η αυτοεικόνα αυτή πηγάζει, μεταξύ άλλων, κι από τους μηχανισμούς συγκρότησης και μετάδοσης νοημάτων στο εσωτερικό των συνδικαλιστικών οργανώσεων («εκπαιδευτική ιδεολογία»)ⁱⁱⁱ.

Ο όρος «ιδεολογία» αναφέρεται, κατά βάση, σε λειτουργίες αναπαραστατικές: στους τρόπους με τους οποίους τα κοινωνικά υποκείμενα (ατομικά ή συλλογικά) παρουσιάζουν (αφηγούνται) τον εαυτό τους, τις επιδιώξεις τους και τους αντιπάλους τους (η ανάδυση συλλογικών ταυτοτήτων ή / και η «σύσφιξη» τους). Οι ιδεολογικές δράσεις οριοθετούν την κινηματική συλλογικότητα, περιγράφουν την ανεπιθύμητη κατάσταση πραγμάτων και συνδέουν τα αιτήματα μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης ή μιας ομάδας εργαζομένων με γενικά αποδεκτές, πανανθρώπινες αρχές (Σεφεριάδης, 2017, σσ. 24-26). Εδώ θα προσθέταμε και την προσέγγιση των αξιακών πλαισιώσεων (framing), δηλαδή τις εμπρόθετες στρατηγικές νοηματοδότησης της πραγματικότητας των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων σε κάθε εποχή, σε κάθε ιστορική συγκυρία.

Η Bascia (2008, pp. 95-96) θεωρεί ότι οι αντιλήψεις αυτές, όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, περιλαμβάνουν: α) την απουσία οργανωτικής πυκνότητας, β) την ιδέα ότι τα συνδικάτα εστιάζουν σε «ρηχά» ζητήματα κι όχι σε καίριας σημασίας θέματα, γ) την υιοθέτηση, ως τακτική, της συνεχούς άρνησης ή της αδιαφοροποίητης πίεσης και δ) την αίσθηση ότι το συνδικάτο «ανήκει» σε μια μόνο συγκεκριμένη ομάδα, με περιορισμένο αριθμό μελών. Έτσι αυξάνεται η απόσταση μεταξύ ηγεσίας και βάσης, για διάφορους λόγους. Η εκάστοτε «εκπαιδευτική ιδεολογία», όμως, συγκροτείται μόνο από «αρνήσεις»;

Οι περισσότερες περιγραφές του συνδικαλιστικού κινήματος των εκπαιδευτικών το εμφανίζουν ως ανομοιογενές ή, τουλάχιστον, κατατμημένο σε

διακριτά μέρη (διαφορετικές οργανώσεις ανάλογα με τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία βρισκόμαστε). Το τι θέλουν, όμως, π.χ., οι δάσκαλοι από την ομοσπονδία τους και για ποιο λόγο δεν εγκιβωτίζεται πάντα σε ένα ερμηνευτικό σχήμα. Οι απόψεις τους πηγάζουν από τη δική τους «κοινή λογική», η οποία είναι το παραγόμενο ενός πολύπλοκου πλέγματος από προσωπικές και καταστασιακές μεταβλητές. Οι τελευταίες διαμορφώνουν τις ξεχωριστές για καθένα επαγγελματικές, κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές και οικονομικές αξίες και ανάγκες (Ο.π., pp. 97-99,103). Οι συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προσδοκιών, οι οποίες με τη σειρά τους τούς οδηγούν σε ορισμένους ρόλους παρά σε άλλους. Για την κατανόηση αυτής της αυτο-εικόνας είναι αναγκαία η διερεύνηση της πορείας / της εξέλιξης των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών ως μερικώς αυτο-διαμορφούμενων συνόλων σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα στα πλαίσια της οποίας δρουν.

Είναι ανάγκη, επομένως, να προσδιορίσουμε το «ειδικό βάρος» των εκπαιδευτικών, αφού ο δημόσιος τομέας δεν αποτελεί ενιαίο σύνολο και δεν αντιμετωπίζεται ως τέτοιο τόσο από την πολιτική εξουσία όσο κι από την κοινωνία (Παλαιολόγος, 1991, σσ. 78-79). Αυτό συνεπάγεται μια ορισμένη διαπραγματευτική δύναμη για την κοινωνική ομάδα την οποία μελετάμε. Δεδομένα σαν αυτά δημιουργούν στα συνδικάτα μια σειρά από δυσκολίες που σχετίζονται με τη δυνατότητα συσπείρωσης των μισθωτών, τη σύνθεση των συμφερόντων τους και τη διαμόρφωση ενιαίας συνδικαλιστικής πολιτικής.

Καταρχάς, σύμφωνα με τη Βασιλού-Παπαγεωργίου (1996, σ. 40) ο εκπαιδευτικός συνδικαλισμός καθορίζεται από τρεις, κυρίως, συνιστώσες:

- Την προώθηση και επίλυση ζητημάτων επαγγελματικών γενικά ή εργασιακών ειδικότερα.
- Παράλληλα, και αδιάκριτα με τα παραπάνω, την προσπάθεια για βελτίωση της ελληνικής εκπαίδευσης και τον εκσυγχρονισμό της μαθησιακής διαδικασίας.
- Τον δημοσιοϋπαλληλικό χαρακτήρα του. Τα μέλη ενός σωματίου δημοσίων υπαλλήλων είναι ταυτόχρονα και μέλη του κρατικού μηχανισμού.

Η τελευταία συνιστώσα συνεπάγεται πως, παρά το γεγονός ότι αναφερόμαστε σε όργανα προστασίας των συμφερόντων της ομάδας των εργαζομένων που εκπροσωπούν, δεν είναι εύκολο να αυτονομηθούν, ως μέλη της κρατικής μηχανής. Επιπλέον, η διατύπωση και διεκδίκηση συγκεκριμένων αιτημάτων εμφανίζεται συχνά σαν μια λεπτή ή επισφαλής ισορροπία ανάμεσα στους δύο πρώτους παράγοντες. Πολλές φορές, λοιπόν, η προβολή και η επίλυση αιτημάτων γενικότερου εκπαιδευτικού χαρακτήρα είναι δυνατόν να ενισχύσει τον πρώτο παράγοντα, αλλά και το αντίθετο.

Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει πως ο συνδικαλιστικός λόγος των εκπαιδευτικών έχει διεκδικητικό χαρακτήρα όταν απευθύνεται προς το υπουργείο Παιδείας, και γενικότερα προς την εκάστοτε κυβέρνηση και τα κόμματα. Η συνδικαλιστική δυναμική στρέφεται πιο εύκολα προς τον κρατικό μηχανισμό παρά προς άλλες δομές, π.χ., οικονομικά ισχυρές κοινωνικές ομάδες, δεδομένου ότι είναι πιο εύκολο να τον επηρεάσει (Κωνσταντοπούλου, 1994, σ. 159). Όσον αφορά το σύνολο της κοινωνίας, αποσκοπεί κυρίως στην ενημέρωση και τη γνωστοποίηση των απόψεων της συγκεκριμένης ομάδας εργαζομένων, αλλά και στην αποδοχή - νομιμοποίηση των αιτημάτων της.

Για να εξετάσουμε τον ρόλο, την ισχύ και την αποτελεσματικότητα του λόγου που αναπτύσσουν θα πρέπει να μελετήσουμε τη λειτουργία των εκπαιδευτικών οργανώσεων εντός του εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά και πέρα από αυτό. Έτσι, υποστηρίζεται ότι οι ομοσπονδίες των εκπαιδευτικών ανήκουν στα *«ελεύθερα ή βοηθητικά συστήματα, οργανωμένα με νομική υπόσταση, που συμβάλλουν στο επίσημο σύστημα χωρίς να αποτελούν μέρος του»* (Βασιλού-Παπαγεωργίου, 1996, σ. 46). Μια άλλη προσέγγιση εξαρτά την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης των εκπαιδευτικών και τη δυνατότητα ισχυρής ή ασθενούς επιρροής από την περιοχή του εκπαιδευτικού συστήματος στην οποία αναφερόμαστε^{iv}. Γι' αυτό οι πολιτικοί υπεύθυνοι της εκπαίδευσης ασκούν καίριας σημασίας επίδραση στις αποφάσεις που σχετίζονται με την εξωτερική δομή, ενώ οι δυνατότητες των εκπαιδευτικών και των οργανώσεών τους είναι αυξημένες στις αποφάσεις που αφορούν τη μαθησιακή διαδικασία.

Παρόμοιες είναι και οι παραδοχές του μοντέλου της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, σύμφωνα με το οποίο κάθε μέλος ενός μεταβαλλόμενου συστήματος (βλέπε εκπαιδευτικό σύστημα) περνά από το κύκλωμα συνειδητοποίηση - αποδοχή των ανανεωμένων στοιχείων (Ο.π., σ. 48). Στο μοντέλο αυτό ο εκπαιδευτικός δεν είναι ανάμεσα σ' αυτούς που σχεδιάζουν και προτείνουν τις αλλαγές, αλλά σ' αυτούς που τις «συνειδητοποιούν» - τις «αποδέχονται» και βρίσκονται στο τέλος της όλης διαδικασίας. Αν και οι συγκεκριμένες τοποθετήσεις εμπειρέχουν αρκετή δόση αλήθειας, χαρακτηρίζονται από μερικότητα.

Κατά διαστήματα, η διαμόρφωση και η εκδήλωση οποιασδήποτε διεκδικητικής πρακτικής, αλλά και το επίπεδο του συνδικαλιστικού λόγου, παρουσιάζονται ως (αντανακλαστικό) αποτέλεσμα αντίστοιχων ή προηγηθέντων ενεργειών του υπουργείου Παιδείας. Οι συνδικαλιστές εκπαιδευτικοί θα επιχειρήσουν να καθορίσουν τα όρια της συνδικαλιστικής τους δράσης έχοντας ως σημείο αναφοράς τον δέκτη των μηνυμάτων και των αιτημάτων τους. Κατά συνέπεια, ανταποκριτικά. Η εμπλοκή των εκπαιδευτικών οργανώσεων -το είδος και η αποτελεσματικότητά της- στην εκπόνηση και στην υλοποίηση, π.χ., ενός νομικού κειμένου εκπαιδευτικής πολιτικής, καθορίζεται από τον χαρακτήρα και τον τρόπο λειτουργίας τους. Ο τελευταίος συναρτάται με το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον της χώρας στην οποία δρουν, από τα πρόσωπα ως φορείς ιδεολογίας και πολιτικής σκέψης, από τις θεσμοθετημένες ή μη μορφές παρέμβασης και συμμετοχής.

Εξάλλου, η επίδραση του ίδιου του κράτους (μέσα από τις όποιες μορφές του διαμέσου του χρόνου) επί των εργασιακών σχέσεων αποτελεί μια σημαντική διάσταση που εκδηλώνεται ποικιλότροπα σε ένα ευρύ φάσμα παραμέτρων του κοινωνικού βίου. Αρκεί κανείς να αναλογιστεί τον ρυθμιστικό χαρακτήρα της ειδικής μορφής κρατικής εξουσίας (νομοθετικής, εκτελεστικής, δικαστικής) όσον αφορά την πλειονότητα των ζητημάτων των εργαζομένων (Ιωάννου, 1996, σ. 138). Οι παρεμβάσεις αυτές συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση μιας ιδιόμορφης κουλτούρας στους κόλπους του συνδικαλιστικού κινήματος (πρακτικές, απόψεις και στάσεις όσον αφορά τη συμμετοχή) (Κουζής, 1995, σσ. 64-79).

Εντούτοις, θα ήταν υπερβολή να υποτεθεί πως το σύνολο των αδυναμιών των συνδικάτων πηγάζει από τις κρατικές παρεμβάσεις ή από άλλους εξωγενείς παράγοντες, που έχουν αναμφίβολα τον δικό τους ρόλο. Είναι, λοιπόν, απαραίτητο να προσδιορίσουμε τον βαθμό εξάρτησης των οργανώσεων των εκπαιδευτικών από εξωσυνδικαλιστικούς φορείς, όπως η κυβέρνηση και τα κόμματα. Γι' αυτό διαμορφώνεται συχνά η εικόνα δύο παράλληλων συνδικαλισμών. Ενός που λειτουργεί στην οροφή των συνδικάτων και διατηρεί εκλεκτικές συγγένειες με τις εκάστοτε κυβερνήσεις, και αυτού που προέρχεται από τη βάση των οργανώσεων.

Ειδικότερα, πριν τη Μεταπολίτευση έχουμε συνδικαλιστικές συλλογικές δραστηριότητες σε ουσιαστικά ανύπαρκτες θεσμοποιημένες συνθήκες. Στην πραγματικότητα πρόκειται για καθεστώς κηδεμόνευσης του συνδικαλισμού. Το καθεστώς αυτό συνεπαγόταν τον περιορισμό των συνδικαλιστικών ελευθεριών, μέσω ενός αυστηρά ελεγκτικού μηχανισμού. Οι τρόποι ελέγχου μετά τη Μεταπολίτευση θα διαφοροποιηθούν, θα αλλάξουν χαρακτήρα. Οι νέες μορφές εξουσίας οφείλουν να συνυπολογίζουν τον ισχυρό παράγοντα των οργανωτικών και ιδεολογικοπολιτικών εκπροσωπήσεων των παρατάξεων στην εσωτερική λειτουργία των συνδικάτων (Κυπριανός, 1997, σσ. 51-56, 59-66).

Χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Γράβαρης (2007, σσ. 57-62). Υποστηρίζει ότι το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη Μεταπολίτευση θα διέρθει από δύο φάσεις: αυτή της έντονης πολιτικοποίησης (που διαρκεί μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990) και αυτή της έναρξης, της βαθμιαίας κατάκτησης της αυτονόμησής του από το πολιτικό σύστημα (από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά). Μάλιστα, τονίζει ότι η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από συμμετοχή, κινητοποίηση και πολιτικοποίηση χωρίς ευρύτερη συναίνεση, ενώ η δεύτερη από σιωπηρή συναίνεση χωρίς, ωστόσο, συμμετοχή και κινητοποίηση. Για την τελευταία περίοδο, η Κωνσταντοπούλου (1994, σ. 160) αναφέρει ένα παράδοξο: από τη μια την ενδυνάμωση των συνδικαλιστικών θέσεων, ενώ από την άλλη τα έκδηλα σημάδια μιας βαθιάς κρίσης, με χαρακτηριστικά την «ατονία» των αντιθέσεων και την αδιαφορία των εργαζομένων.

Παρόμοιες είναι και οι θέσεις των Μπιθουμήτρη & Κωτσονόπουλου (2018, σσ. 101-103), που υποστηρίζουν πως στη χώρα μας, μετά το 1974,

κυριάρχησαν δύο ομάδες απόψεων, αυτών της συνέχειας και εκείνων της εξέλιξης. Η ελληνική περίπτωση, σύμφωνα με την πρώτη ομάδα απόψεων, χαρακτηρίζεται από ένα φιλελεύθερο περιβάλλον με περιορισμένη (την) κρατική παρέμβαση. Η δεύτερη ομάδα απόψεων υποστηρίζει ότι η μετάβαση στη Δημοκρατία πραγματοποιήθηκε με αντιφατικές διαστάσεις. Από τη μια πλευρά κυριαρχεί η τάση να μεταβιβάζεται η εξουσία σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, όπου συμμετέχουν οι οργανώσεις και το τοπικό κράτος, ενώ από την άλλη παρατηρείται η λεπτομερειακή ρύθμιση της οργανωτικής δομής των συνδικάτων.

Τη δεκαετία του 1990 το συνδικαλιστικό κίνημα εμφανίζει διαφοροποιήσεις σε αρκετά επίπεδα: οργανωτική δομή, φυσιογνωμία, ταυτότητα, στρατηγική. Οι μετασχηματισμοί αποτυπώνονται στον πολιτικό λόγο και στις οργανωτικές και θεσμικές ανακατατάξεις, που ευθυγραμμίζουν τα διεκδικητικά συλλογικά υποκείμενα με τις ιδεολογικές εγκλήσεις του εξευρωπαϊσμού των εργασιακών σχέσεων (Μπιθυμήτρης & Κωτσονόπουλος, 2018, σ. 114). Κάτι εξίσου σημαντικό: οι μετατοπίσεις στο εσωτερικό των συνδικάτων. Δηλαδή ο περιορισμός της έντασης της παραταξιακής εκπροσώπησης των μελών τους. Το τελευταίο ερμηνεύεται από ορισμένους αναλυτές ως η απαρχή της αυτονόμησης του συνδικαλιστικού κινήματος από τον, περισσότερο ή λιγότερο, σφικτό εναγκαλισμό του από το πολιτικό σύστημα.

3. Οι επαγγελματικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών στις αρχές του 21^{ου} αιώνα

Οι προαναφερόμενοι προσανατολισμοί δεν οδήγησαν τους φορείς τους στην ολοκλήρωση μιας αυτοδύναμης συνδικαλιστικής δομής και λειτουργίας, μέσω της υπέρβασης των προκαθορισμών του διαμεσολαβητικού συνδικαλισμού^v, αλλά και του πολιτικού υπερκαθορισμού της συνδικαλιστικής δραστηριότητας^{vi} (Ιωάννου, 1989, σελ. 66-68). Επιπρόσθετα, δεν υπάρχει οριοθετημένη και σαφής θέση - βήμα (με τη νομική έννοια του όρου) για τις οργανώσεις των εκπαιδευτικών στη διαδικασία διαμόρφωσης και υλοποίησης

των κάθε λογής εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων - αλλαγών, από την οποία να μπορούν συγκροτημένα να διατυπώνουν τις θέσεις τους.

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι στην ελληνική κοινωνία απουσιάζουν οι θεσμοθετημένες διαδικασίες κοινωνικού διαλόγου και οι θεσμοί κοινωνικής συμμετοχής είναι υποβαθμισμένοι, η προοπτική, πολλές φορές, της δημοκρατικής επίλυσης των κοινωνικών συγκρούσεων και της διαμόρφωσης ουσιαστικών συναινέσεων παρουσιάζεται ως ανέφικτος στόχος. Ο κενός χώρος στη διαπραγμάτευση των κοινωνικών συμφερόντων καλύπτεται από τα κόμματα. Κάτι τέτοιο δεν δημιουργεί, συνήθως, συνθήκες πολιτικού διαλόγου και συγκρότησης μιας κοινής αντίληψης των εκπαιδευτικών προβλημάτων, αλλά οδηγεί σε ανάδειξη ή συγκάλυψη των υποβοσκουσών διαφορών (Ζαμπέτα, 1994, σσ. 367-374).

Κι αυτό παρά το γεγονός πως οι εκπαιδευτικοί, ως επαγγελματική ομάδα, παρουσιάζουν σε σχέση με άλλες ομάδες εργαζομένων ιδιομορφίες που καθορίζουν αντίστοιχα το κοινωνικό τους status, την επαγγελματική τους δράση και τις σωματειακές - συνδικαλιστικές τους πρακτικές. Μεταξύ αυτών των ιδιομορφιών περιλαμβάνονται:

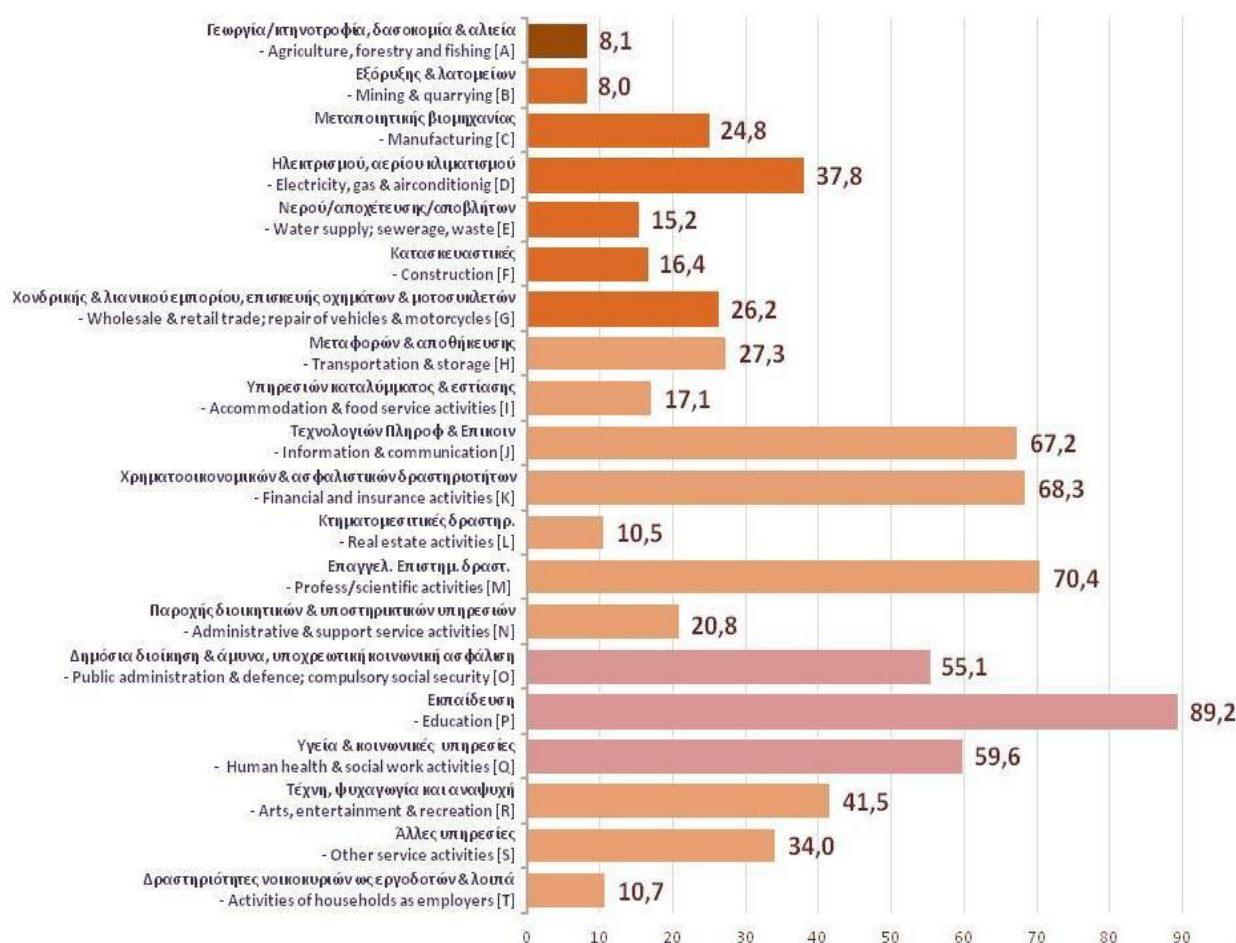
- Ο μεγάλος αριθμός μελών (μέγεθος ομάδας)^{vii}.
- Το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης (Γούλας, κ. ά., 2019, σσ. 17).
- Η μικρή επαγγελματική αυτονομία.
- Η εσωτερική διαίρεση - κατάτμηση του συνόλου των μελών.
- Η προέλευσή τους από τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα.
- Η μεγάλη αναλογία γυναικών^{viii}.
- Η αύξηση της ηλικίας των εργαζομένων, χαρακτηριστικό που δεν αφορά μόνο τους εκπαιδευτικούς (γήρανση) (ETUCE, 2018, p. 16).

Καθένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αλλά και το σύνολό τους διαγράφουν το περίγραμμα των εργαζομένων στην εκπαίδευση. Έτσι, π.χ., το μέγεθος της επαγγελματικής ομάδας αποτελεί ή θεωρείται συχνά εμπόδιο στην

ουσιαστική αύξηση των μισθών (ιδιαίτερα στα συγκεντρωτικά συστήματα που κάθε μικρή αύξηση η οποία χορηγείται αυξάνει τις απαιτήσεις άλλων ομάδων). Υπάρχει, γενικά, μια ευθέως ανάλογη σχέση ανάμεσα στο μέγεθος της επαγγελματικής ομάδας, την κινητικότητα των μελών, την αναλογία ανδρών - γυναικών από τη μια και την ύπαρξη χαλαρής δομής από την άλλη (Βασιλού - Παπαγεωργίου, 1996, σσ. 238-239). Οι συγκεκριμένες απόψεις δέχονται σχεδόν αξιωματικά τον φιλοσοφικό «μονόδρομο» των αδιαμεσολάβητων αιτιωδών επιρροών του περιβάλλοντος προς τα διεκδικητικά συλλογικά κοινωνικά υποκείμενα. Τα τελευταία, όμως, δεν είναι μόνο αποδέκτες περιβαλλοντικών επιρροών, είναι και δημιουργοί τους (Σεφεριάδης, 2107, σ. 36).

Γράφημα 1

Μισθωτοί, ηλικίας 15-74 ετών, με μορφωτικό επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ISCED 5-8) κατά κλάδο παραγωγής(NACEREV 2) στην Ελλάδα (2018)

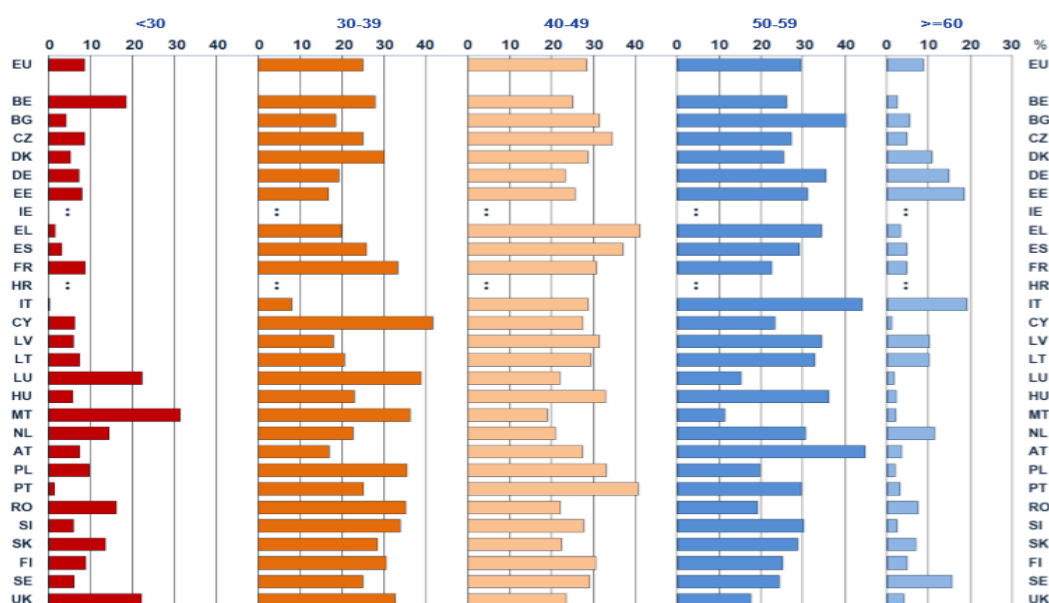
Πηγή: EUROSTAT (Επεξεργασία: ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ, 2019, σσ. 17)

Σύμφωνα με μία άλλη θεώρηση, οι παραπάνω ιδιομορφίες διευκολύνουν παρά παρεμποδίζουν τη συνδικαλιστική δράση. Έτσι, παρατηρούνται αντικειμενικά δεδομένα όπως:

- Η στρατηγική θέση στην παραγωγική διαδικασία (η παραγωγή-εκπαίδευση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού).
- Η μεγάλη συγκέντρωση εργαζομένων στους ίδιους ή παραπλήσιους χώρους εργασίας (από την πρωτοβάθμια έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση)^{ix}.
- Η μονιμότητα της εργασίας.

Γράφημα 2

Η ηλικία των εκπαιδευτικών σε διάφορες χώρες της Ε.Ε.

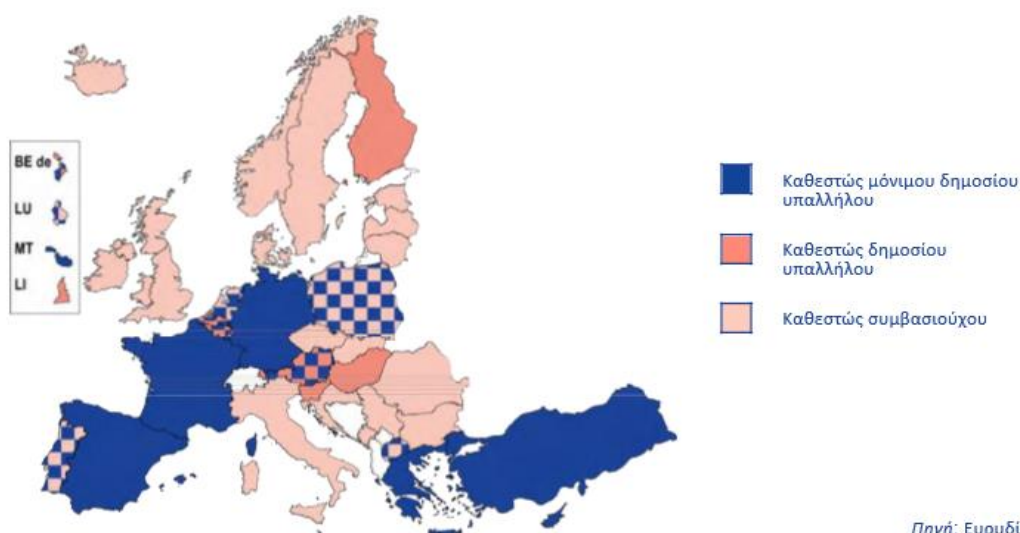
Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ΕΑΚΕΑ/Ευρυδίκη, 2015, p. 21.

Οι συγκεκριμένοι παράγοντες ευνοούν την έντονη συνδικαλιστική συνειδητοποίηση και επενεργούν θετικά στη μαζικοποίηση των συνδικάτων. Για τους υποστηρικτές αυτών των απόψεων, οι οργανώσεις των εκπαιδευτικών αποτελούν ισχυρές νησίδες μέσα σ' ένα αδύναμο, γενικότερα, συνδικαλιστικό

κίνημα, κάτι που είναι γνωστό ως «ανισομερής συνδικαλιστική ανάπτυξη» (Κατσανέβας, 1983, σσ. 158-159; 1985, σσ. 141-145). Η ενότητα και η διάρκεια του ίδιου του κράτους (δηλαδή του εργοδότη αυτής της ομάδας εργαζομένων), η δική τους μονιμότητα (και κατά συνέπεια η περιορισμένη εργασιακή ανασφάλεια) και η αντιπαράθεση με τους πολιτικούς προϊσταμένους τους δημιουργούν εκείνες τις διεκδικητικές συνθήκες που είναι απρόσιτες για τους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα (Μαυρογορδάτος, 1998, σ. 133). Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως η οπτική γωνία που θα επιλέξουμε οδηγεί σε διαφορετικό τρόπο σύλληψης και ερμηνείας του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού.

Συχνά παρατηρείται το φαινόμενο οι εκάστοτε κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις να αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία και να καλούν τους εκπροσώπους των εκπαιδευτικών σε διάλογο, συνεργασία και συμμετοχή στις διάφορες επιτροπές διαμόρφωσης των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων. Πολλές φορές οι επιτροπές αυτού του είδους συγκροτούνται με προκαθορισμένη θεματολογία, με διαμορφωμένες ιεραρχήσεις και παγιωμένες κατευθύνσεις - προτάσεις. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν σημαίνει και την ύπαρξη μηχανισμών «παραγωγής» συναίνεσης.

Γράφημα 3
Το εργασιακό καθεστώς των εκπαιδευτικών στην Ευρώπη (2015)

Ταυτόχρονα, προσφέρουν ευελιξία στις κινήσεις των ιθυνόντων, αφού με την παρουσίασή τους ως προτάσεις επιτροπών παρέχουν τη δυνατότητα διορθωτικών ενεργειών, σε περίπτωση σοβαρών αντιδράσεων από τους ενδιαφερόμενους φορείς. Η δυσλειτουργία αυτής της *πρακτικής κάλυψης / επιβολής* δεν εξασφαλίζει μια αξιόπιστη διαδικασία συμμετοχής και δεν παρέχει

μια θεσμοθετημένη μορφή διαλόγου / διαπραγμάτευσης. Χαρακτηριστική είναι η τεχνική (του) «διαλόγου - εξουσίας», που επιτρέπει τους συχνούς αιφνιδιασμούς, την παράκαμψη των ενδιαφερομένων, την προβολή προκαθορισμένων θέσεων και τη ρυμούλκηση σ' αυτές των κοινωνικών οργανώσεων (Ball, 2012, σ.117). Τα παραπάνω είχαν ως επακόλουθο να ζητηθούν οι προτάσεις των εκπαιδευτικών, ενώ άλλοτε διαμορφωνόταν νομοσχέδια για την εκπαίδευση όπως ήθελαν οι φορείς εξουσίας, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις προτάσεις αυτές (ή τις λάμβαναν εν μέρει). Σε άλλες περιπτώσεις τα αντίστοιχα κείμενα απλά παρουσιάζονται στις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες, οι οποίες καλούνταν εκ των υστέρων να τα υιοθετήσουν και να τα στηρίξουν.

Γι' αυτό η σύγκρουση αποτέλεσε σύνηθες φαινόμενο ανάμεσα στα συνδικάτα των εκπαιδευτικών και το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Αυτή προκαλούνταν βασικά από την αντίθεση ανάμεσα στη βούληση των πολιτικών υπευθύνων και τις ιδέες του εκπαιδευτικού σώματος (χωρίς να απορρίπτεται και το αντίστροφο) (Μπουζάκης, κ. ά., 2011, σσ. 317-318). Οι συγκρουσιακοί κύκλοι που ακολουθούν / που θα «διαγράψουν» οι οργανώσεις των εκπαιδευτικών θα είναι πολυκύμαντοι.

Αλλά και οι τελευταίες, σε αρκετές περιπτώσεις, θα τηρήσουν στάση αναμονής. Δηλαδή, θα περιμένουν πρώτα να συνταχθεί από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. ένα νομοσχέδιο, να δοθεί στη δημοσιότητα, και στη συνέχεια να τοποθετηθούν πάνω στο περιεχόμενό του. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η μετατροπή του αναγκαίου διαλόγου από ζήτημα ουσίας σε ζήτημα τακτικής, αφού οι συμμετέχοντες συναντιούνται για να διαφωνήσουν και στη συνέχεια να επιρρίψουν την ευθύνη στην άλλη πλευρά. Με αυτό τον τρόπο, σύμφωνα με το Foucault, προσπαθούν να δομήσουν, να συγκροτήσουν τους όρους ευνοϊκότερων συσχετισμών δυνάμεων, τους οποίους θα αξιοποιήσουν σε μεταγενέστερο χρόνο (όπ. αναφ. στο Δούκας, 1995, σσ. 526-529).

Ζητούμενο αποτελεί εάν και κατά πόσο πρακτικές σαν κι αυτές συνιστούν συγκροτημένη στρατηγική από μέρους των συνδικαλιστικών οργανώσεων με σκοπό να επηρεάσουν το κράτος και τις αποφάσεις του ή απλά περιορίζονται σε ένα σύνολο επιμεριστικών διεκδικήσεων. Στη δεύτερη περίπτωση είναι

δυνατό οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί να επιδιώξουν την ενσωμάτωση των επιμέρους αιτημάτων, ανασυνθέτοντας έτσι την κυριαρχία τους μέσα από μια αντι-τακτική, διαβρώνοντας τη συνδικαλιστική δράση. Το κράτος έχει ανάγκη από νομιμοποίηση της (-ων) πολιτικής (-ων) του στην εκπαίδευση. Οι οργανώσεις των εκπαιδευτικών, με την συμπερίληψή τους στη διαδικασία των εκπαιδευτικών αλλαγών, αξιοποιούνται από αυτό για την άρση της κρίσης νομιμότητας που αντιμετωπίζει κατά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή αυτής (-ων) της (-ων) πολιτικής (-ων). Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται και οι έννοιες του «προσεταιρισμού» και της «ενσωμάτωσης». Ακόμη κι αυτή η σχετική οργανωτική αυτονομία των συνδικάτων μπορεί να αξιοποιηθεί εργαλειακά για την τιθάσευση των διεκδικητικών τους στόχων, ενσωματώνοντάς τους στις καθορισμένες - προσδιορισμένες πολιτικο-κρατικές κατευθύνσεις / επιλογές.

Οι σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις ή μεταρρυθμίσεις λιτότητας, που εφαρμόστηκαν στη χώρα μας από το 2009 έως σήμερα, υπονόμισαν τα εργασιακά δικαιώματα των μισθωτών, ενώ παράλληλα αποδυνάμωσαν τη μορφή και τη φύση της εργασίας. Με τον ν. 3863/2010 ο συγκεκριμένος όρος αντικαταστάθηκε από τον όρο «απασχόληση», ενώ ο ρόλος της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης αποδυναμώθηκε αισθητά (Kennedy, 2016). Η ευελιξία που επικράτησε στην αγορά εργασίας -σε πολλές περιπτώσεις μέσω των άτυπων μορφών απασχόλησης- οι άνισες συνθήκες εργασίας, καθώς και οι δομικές αδυναμίες της ελληνικής αγοράς εργασίας περιόρισαν τα κοινωνικά δικαιώματα των εργαζομένων, παραβιάζοντας συγχρόνως πολλές από τις έως τότε διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας (Tsampa & Sklias, 2015).

Ειδικότερα, το 2010 πραγματοποιήθηκαν σημαντικές αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις χωρών με υψηλό δημόσιο χρέος όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία. Αυτές αφορούσαν την αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, τη μείωση μισθών και δαπανών στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, πλήττοντας κυρίως την εκπαίδευση, την υγεία και τη δημόσια διοίκηση (IOBE, 2019, σ. 42).

Με τον ν. 4093/2012 ενεργοποιήθηκε το μεσοπρόθεσμο δημοσιονομικό πρόγραμμα στήριξης της χώρας μας με μια σειρά οικονομικών μέτρων αρνητικών για τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Μείωση μισθών των εκπαιδευτικών, κατάργηση του 13^{ου} και 14^{ου} μισθού για όλο τον δημόσιο τομέα,

μείωση των συντάξεων και παράταση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης (Μπουζάκης, κ. ά., 2011 ; Καμαριανός, κ. ά., 2019, σσ. 60-65), αναστολή διορισμών, μαζικές απολύσεις είναι μερικές από τις θεσμικές εξελίξεις που αποδυναμώσαν τον ρόλο των συνδικάτων, καθώς και τις θέσεις που προβάλλουν.

Τα δεδομένα αυτά δημιούργησαν μια νέα πραγματικότητα, καθιστώντας τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών ανίσχυρες και αποδυναμωμένες είτε να οργανώνουν απεργίες και διαδηλώσεις είτε να καταφεύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας για να χαρακτηρίσουν αντισυνταγματικό και παράνομο οτιδήποτε υπονόμει τα εργασιακά δικαιώματα των μελών τους. Ταυτόχρονα, τα συνδικάτα διεκδικούν το ελάχιστο: μια (σχετική) εργασιακή σταθερότητα, κάτι που μοιάζει ανέφικτο τη δεδομένη χρονική στιγμή (Tzannatos, 2014).

Είναι αναγκαία, επομένως η μελέτη της συνδικαλιστικής δράσης διαμέσου του χρόνου (*η δυναμική της μεταβαλλόμενης συγκυρίας*) σε συνδυασμό με τις εκάστοτε αντιλήψεις σχετικά μ' αυτήν, που διαμορφώνονται στους εργασιακούς χώρους και την κοινωνία. Η δράση αυτή είναι αποτέλεσμα της άρθρωσης συμφερόντων και του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων ομάδων στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος. Είναι σημαντικό, επίσης, να διερευνήσουμε τον τρόπο ιεράρχησης των αιτημάτων και τη συγκεκριμένη, κάθε φορά, λογική σύνδεσης των επιδιώξεων των εκπαιδευτικών. Η διάκριση σε επαγγελματικά και εκπαιδευτικά ζητήματα θα θεωρηθεί σχηματική, όχι ουσιώδης.

4. Αντί επιλόγου

Η ψήφιση του Μνημονίου το 2010 σηματοδοτεί μια περίοδο βαθιάς ύφεσης για την ελληνική κοινωνία, αφού συρρικνώνεται η παραγωγική βάση και διογκώνεται η ανεργία σε πρωτοφανή επίπεδα. Το συγκεκριμένο γεγονός αποτελεί σημείο - σταθμό για το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, αφού οι νομοθετικές ρυθμίσεις που έγιναν διαμόρφωσαν ένα νέο θεσμικό πλαίσιο για τις εργασιακές σχέσεις (Dedoussopoulos 2014; Papadopoulos, 2019).

Την ίδια περίοδο τα συνδικάτα δεν διεκδικήσαν με πειστικό τρόπο τον ρόλο του εγγυητή της κοινωνικής δικαιοσύνης, γιατί παραγκωνίστηκαν, κατά κύριο λόγο βίαια. Μάλιστα, ορισμένοι συγγραφείς διατείνονται ότι οι στρατηγικές επιλογές τους διευκόλυναν την υπονόμευσή τους (Μπιθυμήτρης & Κωτσονόπουλος, 2018, σ. 116). Σε ένα έντονα αρνητικό κλίμα, τα περιθώρια ελιγμών των οργανώσεων των εκπαιδευτικών είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένα. Γενικότερα, υποστηρίζεται ότι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες επικράτησε, τουλάχιστον από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και μετά, η σύμβαση / η συναίνεση ως μορφή συλλογικής δράσης των συνδικάτων. Η αποτελεσματικότητά της, όμως, παραμένει αμφίβολη (Σεφεριάδης, 2017, σσ. 30-37). Ο όρος που συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει το σημερινό συνδικαλιστικό τοπίο είναι *συνδικαλιστική υποχώρηση ή συνδικαλιστική κάμψη*.

Παρ' όλη τη σχετική περιθωριοποίηση που έχουν υποστεί οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, όσον αφορά τον σχεδιασμό των πολιτικών, συνεχίζουν να οργανώνονται με σχετική αποτελεσματικότητα, αναδεικνύοντας συγχρόνως την αντοχή του συνδικαλιστικού λόγου με όλες τις ιδιαιτερότητες που τον διέπουν.

Βιβλιογραφία

- Ball, S., 2012. *Politics and Policy Making in Education: Explorations in Policy Sociology*. Routledge / Normal University Press: London.
- Βασιλού-Παπαγεωργίου, Β., 1996. *Το συνδικαλιστικό κίνημα των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα. Ο ρόλος της Ο.Λ.Μ.Ε. και της Δ.Ο.Ε. στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976*. 1^η έκδ. Αθήνα: Πατάκης.
- Bascia, N., 1998. Teacher Unions and education reform. In: Hargreaves, A. et al, eds. *International Handbook of Educational Change*. London: Kluwer Academic Publishers, pp. 895-915.
- Bascia, N., 2008. What Teachers Want from their Unions: What We Know from Research. In: Compton, M. & Weiner, L., eds., *The global assault on teaching, teachers, and their unions*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 95-108.
- Bascia, N., & Stevenson, H., 2017. *Organizing teaching: Developing the power of the profession*. Brussels: Education International Research Institute.
- Βεργόπουλος, Κ., 1985. Το κράτος στον περιφερειακό καπιταλισμό. Στο: Βεργόπουλος, Κ., κ.α., *Το κράτος στον περιφερειακό καπιταλισμό*. Αθήνα: Εξάντας, σσ. 17-49.
- Burns, D., & Darling-Hammond, L., 2014. *Teaching around the world: What can TALIS tell us?* Stanford Center for Opportunity Policy in Education.

- Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, 2016. *Τα βασικά μεγέθη της εκπαίδευσης. Η ελληνική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Μέρος 2^ο)*. Αθήνα: ΚΑΝΕΠ / ΓΣΕΕ.
- Γούλας, Χ., Ζάγκος, Χ., & Παΐζης, Ν., 2019. *Δεξιότητες, εκπαίδευση και απασχόληση: Εκπαιδευτικοί δείκτες και εργατικό δυναμικό*. Αθήνα: ΚΑΝΕΠ / ΓΣΕΕ.
- Γράβαρης, Δ., 2007. Η φυσιογνωμία της μεταπολιτευτικής περιόδου: Το μεταρρυθμιστικό φαινόμενο. Στο: Χαραλάμπους, Δ., *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική. Παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 51-69.
- Castells, M., 2015. *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. London: Polity Press.
- Compton, M., & Weiner, L., eds., 2008. *The global assault on teaching, teachers, and their unions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Demaine, J., 2002. *Education Policy and Contemporary Politics*. Palgrave: Hamshire.
- Dedoussopoulos, A., 2014. Greece revisited. In: Papadakis, K., & Ghellab, Y., eds., *The governance of policy reforms in southern Europe and Ireland. Social dialogue actors and institutions in times of crisis*. Geneva: International Labour Office, pp. 63-86.
- Δούκας, Χ., 2000. *Εκπαιδευτική πολιτική και εξουσία. Η περίπτωση της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών (1982-1994)*. 2^η έκδ. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2019. *Η Ελλάς σε αριθμούς (Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2019)*. Αθήνα: ΕΛ. ΣΤΑΤ.
- ETUCE. *Special Conference: "Shaping the Future of Europe: The Role of Education Trade Unions". Background Document* (Athens, 26-28 November 2018).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ΕΑΚΕΑ/Ευρυδίκη, 2015. *Το Επάγγελμα του Εκπαιδευτικού στην Ευρώπη: Πρακτικές, Αντιλήψεις και Πολιτικές. Έκθεση Δικτύου Ευρυδίκη*. Λουξεμβούργο: Γραφείο Δημοσιεύσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Hargreaves A., & Fullan M., 2012. *Professional Capital: Transforming Teaching in Every School*. London: Routledge.
- Hayman, R., 2001. *Understanding Trade Unionism: Between Market, Class, and Society*. London: Sage.
- Ζαμπέτα, Ε., 1994. *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-1989*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 2019. *Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Κρίση και εξέλιξη της δημόσιας και ιδιωτικής δαπάνης*. Αθήνα: ΙΟΒΕ.
- Ιωάννου, Χ., 1989. *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.
- Ιωάννου, Χ., 1996. *Ευρωπαϊκή ενοποίηση και εργασιακές σχέσεις. Επαγγελματικές οργανώσεις και σύγκλιση*. Αθήνα: Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων.
- Καμαριανός, Γ., Κυρίδης, Α., Φωτόπουλος, Ν., & Χαλκιώτης, Δ., 2019. *Το δημόσιο σχολείο στην Ελλάδα. Όψεις και τάσεις μιας αναδυόμενης ιδιωτικοποίησης*. Αθήνα: ΔΟΕ - ΟΛΜΕ - Education International.
- Κατσανέβας, Θ., 1983. *Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κ.Π.Ο.Ε.
- Κατσανέβας, Θ., 1985. *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα (2^η έκδοση)*. Αθήνα: Αιχμή.
- Kennedy, G., 2016. *Austerity, Labor Market Reform and the Growth of Precarious Employment in Greece during the Eurozone Crisis*. Oregon University, pp. 5-21.
- Κουζής, Ι., 1995. Ο ρόλος του κράτους στη διαμόρφωση των συλλογικών εργασιακών σχέσεων και οι επιπτώσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα. Στο: Σπανού, Κ., επιμ., *Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*. Αθήνα - Κομοτηνή: Σάκκουλας, σσ. 33-62.

- Κουζής, Ι., 2007. *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Kriezi, H., 2004. Political Context and Opportunity. In: D. Snow, S.A. Soule, & H. Kriesi, *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 67-91.
- Κυπριανός, Π., 1997. *Δημόσιο Ενδιαφέρον και Κοινωνική Αξία της Πολιτικής*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Κωνσταντοπούλου, Χ., 1994. *Για μια κοινωνιολογία της εργασίας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Λιάσκος, Ι., 1992. *Η ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων*. Αθήνα.
- Μαυρογορδάτος, Γ., 1998. *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαυρογορδάτος, Γ., 2002. *Ομάδες πίεσης και Δημοκρατία*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Πατάκης.
- Μητρώο Ανθρώπινου Δυναμικού Ελληνικού Δημοσίου, 2018. *Πόσοι είναι οι δημόσιοι υπάλληλοι - Πού απασχολούνται (πίνακες)*; Στα Νέα (20/12/2018). Τελευταία ανάκτηση 10/10/2019 από <https://www.tanea.gr/2018/12/20/greece/employment/posoi-einai-oi-dimosioi-ypalliloi-rou-apasxolountai-pinakes/>
- Μπιθουμήτρης, Γ., & Κωτσονόπουλος, Λ., 2018. Μετασχηματισμοί του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος από τη μεταπολίτευση μέχρι την κρίση: συνέχειες και ρήξεις. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 44(1), σσ. 99-122. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.15923>
- Murphey, K., 2008. Teachers and their Unions: Why Social Class “Counts”. In: Compton, M. & Weiner, L., eds., *The global assault on teaching, teachers, and their unions*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 75-79.
- Μπουζάκης, Σ., Κατσης, Α., Εμβαλωτής, Α., Καμαριανός, Ι., Χαραμής, Π. & Φιλιποπούλου, Μ., 2011. *Όροι και συνθήκες άσκησης του εκπαιδευτικού έργου στη δημόσια πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Κοινωνικό Πολύκεντρο - ΑΔΕΔΥ.
- OECD, 2017. *Education Policy in Greece. A Preliminary Assessment*. Paris: OECD Publishing.
- OECD, 2018. *Education for a Bright Future in Greece. Reviews of National Policies for Education*. Paris: OECD Publishing. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264298750-en>
- Παλαιολόγος, Ν., 1991. *Συνδικάτα και μισθωτοί εργαζόμενοι. Το πρόβλημα της συγκρότησης και εκπροσώπησης των συμφερόντων των μισθωτών από τα ελληνικά συνδικάτα*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα.
- Παλαιολόγος, Ν., 2006. *Εργασία και Συνδικάτα στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: ΙΝΕ.
- Papadopoulos, N., 2019. Labour law reforms in Greece during the Eurozone crisis: Here to stay? *Comparative Labour Law & Policy Journal*, (Dispatch No 14), pp. 1-8.
- Σαλτερής, Ν., 1998. *Εκπαιδευτικές ομοσπονδίες και εκπαιδευτική ιδεολογία: Ελλάδα 1974-1989*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα
- Σεφεριάδης, Σ., 2017. Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27(1), σσ. 7-42. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.14671>
- Stevenson, H., 2007. Restructuring teachers' work and trade union responses in England: Bargaining for change. *American Education Research Journal*, 44(2), pp. 224-251.

- Taylor, V., & Van Dyke, N., 2004. "Get up, Stand up": Tactical Repertoires of Social Movements. In: D., Snow, S.A. Soule, & H. Kriesi, eds., *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 262-294.
- Tarrow, S., 2011. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. 3rd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tzanatos, Z., 2014. The Greek adjustment program fiscal metrics without economic goals. In: Papadakis, K., & Ghellab, Y., eds., *The governance of policy reforms in Southern Europe and Ireland. Social dialogue actors and institutions in times of crisis*. Geneva: International Labour Organization, pp. 163-189.
- Tilly, C., 2010. *Κοινωνικά κινήματα 1748 - 2004* (μετάφραση: Τσακίρης, Θ.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Tsampra, M., & Sklias, P., eds., 2015. Labor reforms in SEE countries and recovering from the crisis, 7th International Conference, *The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world, EBEEC, 2015 May 8-10*. Procedia Economics and Finance - Elsevier B.V, pp. 2-9.
- Verger, A., & Altinyelken, H., 2013. Global education reforms and the new management of teachers: A critical introduction. In: Verger, A., Altinyelken, H., & de Koning, M., eds., *Global managerial education reforms and teachers. Emerging policies, controversies and issues in developing contexts*. Brussels: Education Intranational, pp. 1-18.
- Φακιάλας, Ρ., 1978. *Ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα. Οικονομική ανάλυση των βασικών δραστηριοτήτων, οργανωτικά προβλήματα, θέματα συνδικαλιστικής πολιτικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.

ⁱ Ενδεικτικά αναφέρουμε: Lawn, M., ed., 1985. *The politics of Teachers Unionism. International Perspectives*. London: Croom Helm; Kerchner, C., & Douglas, M., 1988. *The changing idea of a teachers' union*. Philadelphia: The Former Press; Barber, M., 1992. *Education and the Teacher unions*. London: Cassel; Barber, M., 1996. Education reform, management approaches and teacher unions. In: Leithwood, K. et al., eds., *International Handbook of Educational Leadership and Administration*. London: Kluwer Academic Publishers; Cooper, B., 1992. *Labor relations in education. An international perspective*. London: Greenwood Press; Geay, B., 1997. *Le syndicalisme enseignant*. Paris: La Decouverte; Bascia, N., 1998. Teacher Unions and education reform. In: Hargreaves, A. et al, eds., *International Handbook of Educational Change*. London: Kluwer Academic Publishers, pp. 895-915; Compton, M., & Weiner, L., 2008. *The global assault on teaching, teachers, and their unions*. New York: Palgrave Macmillan.

ⁱⁱ Έτσι, έχουμε έρευνες όπως: Κατσαντώνης, Γ., 1981. *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για ψωμί, παιδεία, ελευθερία*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή ; Βαλσαμόπουλος, Ν., 1983. *Ιστορία του δασκαλικού συνδικαλισμού*. Λάρισα: Εκπαιδευτική Επικοινωνία ; Νίκας, Α., 1983. *Το συνδικαλιστικό κίνημα των καθηγητών μέσης εκπαίδευσης*. Αθήνα ; Ανδρέου, Α., 1995. *Όψεις του συνδικαλισμού των δασκάλων -σών (1872-1927)*. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνη ; Δούκας, Χ., 1997. *Εκπαιδευτική πολιτική και εξουσία*. Αθήνα: Γρηγόρη ; Αθανασιάδης, Χ., 1999. *Η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας στο Μεσοπόλεμο. Η ίδρυση και η πορεία της*. Διδακτορική Διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων ; Πηγιάκη, Π., 2000. *Εκπαιδευτική πολιτική και απεργία διαρκείας, ΟΛΜΕ, 1993-1997. Στρατηγικές εξουσίας και ιδεολογικά σύμβολα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα ; Πυρπυρής, Π., 2010. *Ομοσπονδία λειτουργών μέσης εκπαίδευσης (ΟΛΜΕ) και εκπαιδευτική πολιτική 1949-1967*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο ; Αποστολόπουλος, Τ., 2011. *Οι δυνάμεις εργασίας στην εκπαίδευση και στο δημόσιο τομέα. Η πορεία της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μέχρι το 2010*. Πάτρα: Καμπύλη Α.Ε.Β.Ε. ; Αλεξανδρόπουλος, Γ., 2013. *Κράτος και επιλογή στελεχών της εκπαίδευσης. Ο λόγος της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας (1964-2004)*. Διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

ⁱⁱⁱ Σύμφωνα με τον M. Piore (1978, σσ. 18-19) «για να διατηρηθεί η ισχύς του συνδικαλισμού απαιτείται μια ιδεολογία, μια φιλοσοφία και ένα είδος επιστημονικής κατανόησης - ένα όραμα ή ένα παράδειγμα δράσης - που να μπορεί να προσδιορίζει και να συνδέει κατά μοναδικό συνδυασμό ένα συγκεκριμένο σύνολο μέσων και στόχων και ταυτόχρονα να εκφράζει τις αισθητές ανάγκες των ποικίλων ομάδων και ατόμων που εμπλέκονται...» (όπ. αναφ. από τον Δούκα, 1997, σ. 35). Εδώ εντάσσεται κάθε αναφορά σε αυτό που κοινωνικά αναμένεται από μια ομάδα. Ειδικότερα, ποιο ήταν αυτό για τις οργανώσεις των εκπαιδευτικών σε κάθε εποχή; Πώς το εκλάμβαναν; Ποια ήταν η «εικόνα» που είχαν για τον «εαυτό» τους και για τον ρόλο τους ως συνδικάτα;

^{iv} Σύμφωνα με τον Huberman, «αν ο εκπαιδευτικός είναι ένα πρόσωπο - κλειδί στην εφαρμογή μιας αλλαγής που αναφέρεται στη διαδικασία της μάθησης, έχει ένα λιγότερο σημαντικό ρόλο στο μηχανισμό της οργάνωσης...τα σχολεία είναι πάνω απ' όλα γραφειοκρατικοί μηχανισμοί και ο εκπαιδευτικός δεν είναι ένας τεχνικός, αλλά λειτουργός» (όπ. αναφ. στο Βασιλού - Παπαγεωργίου, 1996, σ. 47).

^v Του συνδικαλισμού, δηλαδή που αναλώνεται στην διεκπεραίωση των τρεχουσών υποθέσεων, στην προσπάθεια να συνδέσει έναν οργανωμένο χώρο εργαζομένων με την πολιτική ηγεσία. Χωρίς να αρθρώνει δικό του λόγο, που να διαφέρει από αυτόν της παραταξιακής εκπροσώπησης. Χωρίς να θέτει το ίδιο την ατζέντα των θεμάτων, αλλά να περιμένει να «προκληθεί / προσκληθεί» από το κράτος.

^{vi} Δηλαδή του ελέγχου της από το πολιτικό πεδίο μέσω της παραταξιακής εκπροσώπησης.

^{vii} Μαζί, Δ.Ο.Ε. και Ο.Λ.Μ.Ε. αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό τμήμα της συνολικής δύναμης της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. Ειδικότερα, το σύνολο των εκπαιδευτικών της δημόσιας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι 77.957, ενώ με τους καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ανέρχονται σε περίπου 136.207 (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2019; OECD, 2018; 2017; ΓΣΕΕ, 2016). Ο προαναφερόμενος αριθμός αυξάνεται σε 166.614, εάν συνυπολογίσουμε και τους εργαζόμενους στην ιδιωτική εκπαίδευση. Επίσης, με βάση στοιχεία του Μητρώου Ανθρώπινου Δυναμικού του Ελληνικού Δημοσίου (2018), οι δημόσιοι υπάλληλοι αποτελούν 644.424 εργαζόμενους (με την προσθήκη των υπουργείων Εθνικής Άμυνας και Προστασίας του Πολίτη). Από τα προαναφερόμενα δεδομένα διαπιστώνεται ότι η αναλογία εκπαιδευτικών του δημοσίου προς το σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων είναι 1:4,7. Η ίδια αναλογία για το σύνολο των εκπαιδευτικών διαμορφώνεται σε 1:3,9. Πολλοί ερευνητές για να μελετήσουν τη συνδικαλιστική / οργανωτική πυκνότητα ενός συνδικάτου θεωρούν αντιπροσωπευτικότερο δείκτη τον αριθμό αυτών που συμμετέχουν στις σχετικές εκλογικές διαδικασίες των αντίστοιχων οργανώσεων (δευτεροβάθμιων και τριτοβάθμιων).

^{viii} Σύμφωνα με έρευνα της Γ.Σ.Ε.Ε. (2016), η οποία περιέχει δεδομένα για το 2014, το σύνολο των γυναικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (δημόσια και ιδιωτική) είναι 58.720, ενώ μαζί με τις γυναίκες που εργάζονται στη δευτεροβάθμια ανέρχονται σε 103.501. Στην ίδια έρευνα (για την εγκυρότητα των ευρημάτων) το σύνολο των εκπαιδευτικών υπολογίζεται σε 157.329. Συνεπώς, η αναλογία των γυναικών στο σύνολο των εκπαιδευτικών είναι 1:1,5 ή 2:3.

^{ix} Ο Ν. Φακιάλας (1978, σ. 13) αποδίδει το φαινόμενο της υψηλής συνδικαλιστικής συμμετοχής στις οργανώσεις των μισθωτών του δημόσιου τομέα στους εξής παράγοντες: α) το κράτος ως εργοδότης δε θέτει προσκόμματα στην ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος, β) το μέγεθος των υπηρεσιών και των μονάδων, που είναι αρκετά μεγάλο, γ) το γεγονός πως οι δημόσιες υπηρεσίες αποτελούν μονοπώλια και δεν αντιμετωπίζουν ανταγωνισμό στην αγορά των προϊόντων τους, δ) το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των μισθωτών του δημοσίου, ε) η υψηλή ομοιογένεια του περιεχομένου της εργασίας και στ) η συμμετοχή στις αντίστοιχες οργανώσεις των υψηλόβαθμων υπαλλήλων.